

УДК 94(477):341.485“1932/1933”
DOI: 10.31651/2076-5908-2024-2-33-39

Оксана СИЛКА

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0406-1938>
e-mail: omedalieva@ukr.net

Олена ЛЮБОВЕЦЬ

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7115-4937>
e-mail: olena_lubovec@ukr.net

Людмила ЛАНОВІЮК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6483-101X>
e-mail: lanovuklp@ukr.net

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГОЛОДОМОРУ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «СВОБОДА» ЗА 1933 Р.

Анотація. Мета. Актуалізація дослідження нових складових у проблематиці Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. є важливою складовою в сучасній українській історіографії. Важливою джерельною базою для реконструкції суцільної картини цих подій є часописи української еміграції, які на своїх шпальтах, періодично інформували читачів про ситуацію в Україні. Виявлення та аналіз таких матеріалів дозволяють виявити нові історичні матеріали – опубліковані свідчення іноземних журналістів та листи від селян, доповнити історію «допомогових дій» з боку світової громадськості та об'єднаних, вести до українського історіографічного простору маловідомі факти протестних проявів українського селянства проти злочинних дій радянської влади. **Наукова новизна.** У статті, на основі матеріалів газети «Свобода» за 1933 р., проаналізовано окремі публікації часопису української діаспори у США щодо висвітлення тематики голоду в СРСР та Голодомору в УСРР. Основа увага акцентована на змісті матеріалів, авторами яких були іноземні кореспонденти, які мали акредитацію в СРСР та мали змогу інформувати світову громадськість про становище українського селянства у 1933 р. Серед проблем, на яких у своїх статтях-повідомленнях наголошували журналісти, актуалізуються такі: необхідність сплачувати надмірні податки; відсутність продовольчих запасів, в результаті їхнього вилучення керівними органами; факти голодування селян в Україні тощо. Констатується факт часткової обізнаності української діаспори з соціально-економічним становищем українського селянства у тих регіонах, де був організований радянською владою штучний голод, який став складовою політики геноциду. **Висновки.** На основі аналізу статей, які були надруковані у газеті «Свобода», яка виходила у США, за 1933 р. стверджуємо, що українській діаспорі було відомо про становище українського селянства. Завдяки передруку статей провідних журналістів та громадських діячів з інших видань, українці у США знали про надзвичайно складні життєві обставини селян і факти масового голодування.

Ключові слова: українська діаспора, Голодомор, геноцид, газета «Свобода», преса, селянство, періодика, УСРР.

Oksana SYLKA

PhD Hab. (History), Associate professor, Professor of the Department of International Relations and Social Sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0406-1938>
e-mail: omedalieva@ukr.net

Olena LIUBOVETS

PhD Hab. (History), professor, Professor of the Department of International Relations and Social Sciences National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7115-4937>
e-mail: olena_lubovec@ukr.net

Liudmyla LANOVIUK

PhD (History), associate professor, associate Professor of the Department of International Relations and Social Sciences National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6483-101X>
e-mail: lanovuklp@ukr.net

UPDATE OF THE HOLODOMOR ISSUES AMONG THE UKRAINIAN DIASPORA ON THE PAGES OF THE “SVOBODA” NEWSPAPER IN 1933

Abstract. Purpose. *The exploration of new components in the study of the Holodomor-genocide of 1932–1933 remains a crucial aspect of contemporary Ukrainian historiography. An important source base for reconstructing a comprehensive picture of these events is the periodicals of the Ukrainian diaspora, which regularly informed readers about the situation in Ukraine through their pages. The identification and analysis of such materials make it possible to uncover new historical data, including published testimonies of foreign journalists and letters from peasants, to enrich the history of “aid efforts” by the global community and organizations, and to introduce little-known facts about the protest actions of Ukrainian peasants against the criminal policies of the Soviet authorities into the Ukrainian historiographical discourse. **Scientific novelty.** The article, based on materials from the Svoboda newspaper from 1933, analyzes selected publications of the Ukrainian diaspora press in the United States regarding the famine in the USSR and the Holodomor in the Ukrainian SSR. The main focus is placed on the content of materials authored by foreign correspondents accredited in the USSR, who had the opportunity to inform the global community about the condition of the Ukrainian peasantry in 1933. Among the issues highlighted by journalists in their articles and reports are the following: the necessity to pay excessive taxes; the lack of food supplies due to their confiscation by the authorities; instances of famine among Ukrainian peasants, and more. It is noted that the Ukrainian diaspora had partial awareness of the socio-economic conditions of Ukrainian peasants in the regions where the Soviet authorities organized an artificial famine, which became part of their genocidal policy. **Conclusions.** Based on the analysis of the articles published in the Svoboda newspaper, which was issued in the United States in 1933, it can be stated that the Ukrainian diaspora was aware of the plight of Ukrainian peasants. Thanks to the reprinting of the articles by prominent journalists and public figures from other publications, Ukrainians in the United States were informed about the extremely difficult living conditions of the peasants and the facts of widespread starvation.*

Keywords: *Ukrainian diaspora, Holodomor, genocide, Svoboda newspaper, press, peasantry, periodicals, the Ukrainian SSR.*

Постановка проблеми. За умов тоталітарного режиму СРСР проблематика Голодомору в Україні 1932–1933 рр. фальшувалася, адже на неї була накладена заборона будь-якого дослідження. Преса, з часу своєї появи, відігравала важливу роль у формуванні громадської думки через інформування суспільства про актуальні події. Українська радянська преса, спираючись на офіційну догматику (не)висвітлення ситуації у сільському господарстві впродовж 1932–1933 р. формувала викривлене уявлення про трагедію свого народу. Натомість періодичні часописи та газети української діаспори, на відміну від радянських партійних видань, були тією інформаційною платформою, що знайомила українців за кордоном із трагічними подіями в Україні. У когорті таких часописів була україномовна газета (найстаріша як у світі, так і серед української діаспори) – «Свобода» (з 1893 р.). У США саме вона стала флагманом висвітлення й актуалізації трагічних подій 1932–1933 р. в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До вивчення преси української діаспори звертались О. Хімяк [1], Я. Папуга [2], О. Ковальчук і Т. Марусик [3], В. Марочко [4] та ін. Водночас у сучасній українській історіографії проблематика дослідження соціально-економічного життя українського селянства 1930-х рр. на шпальтах іноземних видань помітно актуалізувалася в останні кілька років. Зокрема, у цій площині працюють С. Корновенко, С. Кость, Я. Городняк, Ю. Недужко.

Мета статті – аналіз відповідних тематичних публікацій у періодичному виданні «Свобода» (газета, США) за 1933 р., які актуалізували проблематику поширення інформації про Голодомор серед української діаспори.

Виклад основного матеріалу. З початку 1932 р. на сторінках української періодики за кордоном почали з'являтися перші повідомлення про факти голодування українських селян. Представники української діаспори знали про Голодомор, тому намагались проінформувати весь світ про події в УСРР. Найбільше повідомлень друкували на сторінках українських газет США і Канади, оскільки ці країни мали найчисленнішу українську діаспору, яка слідувала за подіями у своїй Батьківщині. Серед таких найвідоміших видань були «Свобода» (з 1873 р., США), «Новий шлях» (з 1930 р., Канада), «Український голос» (з 1910 р., Канада) та ін. Варто звернути увагу, що основними джерелами для публікацій у пресі були передруковані статті з британських, французьких, німецьких часописів, листи родичів чи друзів українців із голодуючих територій; свідчення тих, кому вдалось втекти у Польщу, Румунію чи Чехословаччину. Окремі європейські часописи мали своїх кореспондентів у СРСР, які робили репортажі на місцях.

За серпень 1933 р. у кількох номерах «Свободи» було опубліковано цикл статей, який називався «Голод на Україні». Ці публікації становлять спробу систематизувати наявну інформацію про факти голоду та смерті від нього. Авторками аналізу причин Голодомору та закликів звернути увагу світу на події в Україні були голова Жіночої національної української ради професор С. Русова та секретар цієї Ради Х. Кононенко, які писали з Праги. Звернення поділені на дві частини й опубліковані у різних номерах «Свободи», а згодом розіслані до різних газетних редакцій. Так, у першій частині (4 серпня 1933 р.) міститься стаття, де проаналізовані публікації в пресі СРСР із 1931 р., в яких можна було знайти вказівки на причини Голодомору. Опубліковані уривки доводять, що уряд у Москві намагався знищити українського селянина-«куркуля» та вивезти все зерно з України, наслідком чого стало порушення хлібофуражного балансу: «Він (голод) утворений штучно тими політичними умовами, в яких перебуває український народ під владою московських большевиків» [5].

Дійсно, вже від серпня 1932 р. голод став нестерпним, про що свідчили факти вживання в їжу не їстівних сурогатів, так звані «крадіжки колгоспного збіжжя» й акції непокори, організовані голодними українцями з метою вберегти урожай для себе й уникнути його вивезення за кордон чи на територію РРФСР. «Але світ культурний ставиться без уваги до того, що на його очах в Європі ведеться жорстока озброєна війна проти неозброєного, безпомічного населення... Європа спокійно дивиться, що така багата країна, яка годувала її своєю пшеницею, тепер стоїть руїною, а її чорноземні багаті степи стоять порожні, – на плідній землі росте бур'ян та метелиця. А села пустіють, бо населення тікає з них в світ за очі шукати десь хліба» [6], – так писали авторки у своїй публікації на сторінках «Свободи».

Стосовно штучності голоду та його масштабів знали і в Європі, і в Північній Америці, але активних спроб вплинути на дії партійного керівництва СРСР не спостерігалось. У цитованій вище статті лунав заклик про допомогу голодуючим та засудження штучно створеного голоду, а не «встановлення дружніх стосунків» із державою – організатором геноциду власного народу: «Як вони можуть ці європейські держави заключати з большевиками торговельні договори, коли усі ці товари, що большевики привозять в Європу, одірвані з уст голодних дітей і жінок?» [6]. Далі авторки статті наголошували, що привезти щось у радянську Україну неможливо, комуністичний режим це забороняв. Українці за кордоном були відокремлені від своїх співвітчизників, адже навіть листування у СРСР жорстко контролювалося. З огляду на це, С. Русова та Х. Кононенко основним своїм завданням вважали інформування світу про те, як «вбивали голодом українців у СРСР». У своїх статтях жінки актуалізували проблематику соціально-економічного становища українського селянства та просили допомоги у Міжнародного Червоного хреста й міжнародних жіночих організацій.

На сторінках «Свободи» присутні публікації іноземних громадських діячів, які у своїх текстах поширювали інформацію про Голодомор. Так, тему голоду в Україні піднімав доктор Евальд Амменде – генеральний секретар Конгресу національних меншин Європи.

У своїй промові на одному із засідань Конгресу він говорив про «голод у Росії» (Україна сприймалась світовою громадськістю як її частина). Ця промова була кілька разів була передрукована у періодичних виданнях різних держав. В українській «Свободі» було опубліковано її аналіз О. Станіславським, який писав з Відня. Він проаналізував зміст промови і зробив свої доповнення на основі опрацювання радянської преси [7]. Автор наголошував, що Е. Амменде звернув увагу не лише на нестачу продовольства, а й на масові втечі селян за річки Збруч та Дністер. Як засвідчує публікація, Е. Амменде у своєму виступі спирався на публікації британського журналіста Гарета Джонса, як на достовірні свідчення, що інформували світ про події в Україні. Іншим своїм джерелом Е. Амменде виділив звіти та листи іноземних дипломатів, які писали про мільйони померлих від голоду в Україні та на Кубані. Висновок промови був однозначним – незважаючи на факти голодування селян в Україні, радянська влада продовжувала вивозити зерно на території інших республік СРСР. Автор закликав світову громадськість звернути увагу на ситуацію в Україні [8].

Далі О. Станіславський у своїй статті вже від себе додав, що «ситуація в Україні буде все гіршою, адже зерна на посів немає, селяни-господарі голодом виснажені і сил на обробіток землі не мають». У тексті ним зверталась увага і на окремі публікації у московській «Правді», що стали опосередкованим джерелом інформування діаспори про факти геноциду проти українців. Автор, проаналізувавши кілька зазначених публікацій, дійшов висновку, що зерно будуть продовжувати вивозити з УСРР. При цьому він цитує одного з організаторів голодомору – П. Постишева, який назвав Україну «ганьбою минулого року», а селян звинувачував у «саботуванні здачі хліба». Промовистим є ще одне висловлювання П. Постишева – «Держава та її потреби сходять тут на другий план, а на перше місце ставиться справа місцевого виживлення! Чи не означає це, що ті комітети, підтримуючи інтереси селянства, діяли на шкоду пролетарської держави?» [8]. Така позиція вкотре доводить, що комуністична влада поклала відповідальність за голод на самих українців. Автор статті наголошував, що події 1932–1933 рр. є справжньою війною комуністичного режиму на чолі з Й. Сталіним проти українців, і війна ця не лише проти селян, а й проти українських комуністів, особливо проти освіченої інтелігенції, адже навіть найбільш ідейні партійні комуністи виступали проти політики Москви: «Явна й безпощадна експлуатація України без відповідного еквіваленту з боку Росії стається причиною негодування в рядах навіть найбільш ідейних українських комуністів і доводить остаточно до одвертої ворожнечі, як це недавно показалося востаннє на зібранню ЦК в Москві, де українську делегацію за спробу формального протесту проти політики яремної данини просто ув'язнено й передано в руки ДПУ» [8]. О. Станіславський у цій же статті звернув увагу на можливі загрозливі зміни в подальшому житті УСРР, адже П. Постишев став Головним секретарем компартії України, замінивши М. Скрипника, який був доведений до самогубства. Таким чином, О. Станіславський своєю публікацією також намагався інформувати світову громадськість про факти знищення українців, аби уникнути збільшення кількості смертей від голоду.

Згадки про важливу роль Е. Амменде в інформуванні світового співтовариства про ситуацію в Україні знаходимо у газеті «Свобода» від 2 вересня 1933 р. На першій же шпальті номеру великими літерами надруковано заклик: «Ратуймо Україну від голодової смерті!» [9]. Це звернення про необхідність організувати продовольчу допомогу адресувалось уряду США та Американського Червоного Хреста. Ініціаторами звернення були представники Екзекутивного комітету об'єднання українських організацій в Америці (один з керівних органів Українського Національного Союзу), а саме – Омелян Ревюк, Микола Мурашко, Лука Мишуга, Володимир Кедровський, Микола Данильченко. У статті мова йшла про вже згаданого вище доктора Е. Амменде та його виступ щодо становища українців. Зокрема, в повідомленні зверталася увага на причини голоду та наголошувалося, що на різних територіях СРСР це було спричинено неефективною аграрною політикою, але не в УСРР. Тільки в Україні, економічно потужній республіці, вимирали мільйони і не через провал колективізації: «Він [голод] є такий страшний особливо тому, що його викрикує і піддержує Москва з розумом, щоби в той спосіб вилюднити Україну. Голод це тільки

один зі способів боротьби Московщини з Україною, яка змагає до відізвання від Москви» [9]. Окрім фактів голоду згадувалось і самогубство М. Хвильового, зокрема, його смерть пов'язувалася саме з політикою Й. Сталіна та репресіями проти українців, які були прихильниками ідеї за відокремлення республіки.

Завдяки активності та небайдужості Е. Амменде вже у вересні 1933 р. Конгрес національних меншин у Женеві ухвалив резолюцію про Голодомор, якою висловлював свою підтримку та співчуття постраждалим, а також закликав усю світову спільноту не закривати очі на ці події і надати продовольчу допомогу українцям [10]. За даними «Свободи», радянська влада всіляко заперечувала Голодомор і намагалась спростувати виступ доктора Е. Амменде. Втім, попри це, з СРСР продовжували надходити повідомлення про голодування українців. Одним із інформаторів був спеціальний кореспондент газети «Le Temps» (Франція) Берлян [11]. Останній надсилав свою інформацію із Москви та підкріплював фактами сказане Е. Амменде, додаючи, зокрема, що радянський народний комісар постачання СРСР А. Мікоян підтвердив факт голоду і поширення епідемічних захворювань через голодування. Наприкінці статті кореспондент зробив спробу порівняння голоду 1932–1933 р. із голодом у 1921–1922 рр. Наприклад, він констатував факти того, що у 1920-х рр. радянська влада визнала факти голодування і дозволила міжнародним гуманітарним організаціям допомогти власному населенню. Натомість, – писав Берлян, – визнання голоду в СРСР у 1933 р. радянською владою означатиме «капітуляцію» всієї її економічної системи, що могло негативно позначитись і на його міжнародних відносинах. У цій же статті мова йшла про кореспондента газети «Le petit parisien» (Франція) Люсіяні, який також надсилав із Москви факти щодо голоду в Україні. Так, характеризуючи важку ситуацію, він зазначив, що це не просто «продовольчі труднощі», а справжній голод, який більшовицький уряд намагався приховати та заперечити. Водночас підтверджував, що тяжке становище було й в Україні, й на Північному Кавказі [11].

На сторінках «Свободи» передруковували не лише статті, наприклад, французьких кореспондентів з СРСР, але й публікації, що містили свідчення очевидців Голодомору. Такими є, скажімо, враження одного подружжя, яке задовго до 1932 р. виїхало з УСРР, але на той момент відвідало село, де жили раніше. Зокрема, ця пара мала можливість побачити опухлих від голоду людей не лише у селах, а й у містах. У їхньому повідомленні зазначалось, що під час їхньої подорожі зерно продовжували конфісковувати, не лишаючи людям нічого, навіть з-за кордону допомога не доходила конкретним отримувачам, адже влада обмежувала пересилку посилок для допомоги у харчуванні голодним селянам [12].

«Свобода», крім того, публікувала матеріали про Голодомор і з англійських часописів, наприклад, із «The Daily Telegraph», що також мав свого кореспондента у Москві. Інформатори цієї газети навіть прогнозували майбутні події у 1932–1933 р.: «Голод буде ще жахливішим через невдалі жнива, але все це продовжуватиме приховувати радянський уряд» [13]. Сам факт голоду на серпень 1932 р. для українців за кордоном уже не був таємницею, але тепер на авансцені постало наступне питання: чому так сталося? Одним із тих, хто намагався дати відповідь на це питання, став невідомий автор статті «Через що голод?» [14], наводячи як підтвердження факти з побаченого спеціальним кореспондентом лондонського щоденника «Times». Він описував стан життя робітників у містах, які теж голодували, але сільське населення «наскільки було виморене, що не мало сили обробляти землі для нового засіву». На підставі цих та інших фактів, журналіст доходить висновку, що «основна причина голоду – це колективізація». Тут варто наголосити, що таким спостерігачам з боку, як цей невідомий кореспондент, складно було прослідкувати за цілеспрямованим процесом винищення українців, а тим більше усвідомити цей факт. Лише окремі з них розуміли, що голод на інших територіях СРСР не мав такого масштабу і таких втрат, як це було в УСРР. Між тим, ми переконані, що, н зважаючи на такі особливості сприйняття тогочасної дійсності журналістами, ці та подібні статті вкотре звертали увагу міжнародної спільноти на жахливі події в Україні.

З часом, керівні органи СРСР звернули увагу на проблему витоку інформації назовні через публікації у міжнародній пресі, які висвітлювали явище Голодомору. Одним із способів вирішення цього питання, за інформацією з газети «Свобода» від 22 серпня 1933 р.,

стало розпорядження, згідно якого, усім кореспондентам для виїзду з Москви потрібно було отримати спеціальний дозвіл від ДПУ [15].

Окрім передруків статей з французьких чи британських періодичних видань, «Свобода» розміщувала повідомлення про голод і з німецьких газет. Наприклад, були опубліковані свідчення від громадян Німеччини та США, які перебували певний час у СРСР. Вони розповідали, що економічне становище українських селян у 1932–1933 рр. було набагато гіршим, ніж у 1920-х рр. Особливо їх вразив вигляд голодних худих дітей, які стояли вздовж залізничних колій і просили їжу. Дорослі люди, за словами очевидців, були настільки виснажені, що «не мали сил працювати, були змушені вживати у їжу абсолютно все, навіть польових мишей» [16]. Також своє місце у «Свободі» знайшли повідомлення про Голодомор із німецької газети «Vossische Zeitung», яка теж мала свого кореспондента у Москві. За даним часопису, «кількість опухлих голодних селян на Північному Кавказі та Україні стрімко збільшується» [17]. Навіть попри заборону журналістам їздити територією України, інформація все одно поширювалась і в пресі, і в особистих розмовах.

Висновки. Отже, звістки про Голодомор в Україні надходили за кордон через кореспондентів європейських періодичних видань, які мали акредитацію та можливість переміщуватися територією СРСР. Важливим джерелом інформації щодо ситуації в українському селі були також опубліковані свідчення втікачів й поодинокі листи українців із УСРР. Інформація про складні соціально-економічні умови виживання українців поступово поширювалась за кордоном і важливу роль у цьому процесі відігравали газети української діаспори, серед яких ми виділяємо газету «Свобода» – видання українців США. Варто наголосити, що, крім оприлюднення статей про життя селян в УСРР, кореспонденти часопису активно стежили за процесом поширення інформації про Голодомор серед світової спільноти та за рефлексіями на такі події серед українців діаспори. Саме тому на сторінках «Свободи» наявна низка публікацій, в яких йшлося про реакцію іноземних громадських діячів або журналістів на аналізовані події. Крім відомих громадських діячів, приміром Е. Амменде, про Голодомор поширювали звістки видання Великобританії, Франції, Німеччини, а згодом їхні повідомлення з'являлись у номерах «Свободи». Так, кореспонденти «The Daily Telegraph», «Le Temps» та «Le petit parisien» у своїх повідомленнях намагались знайти пояснення причин голоду, а також висвітлити реальний стан справ в УСРР. Газета «Свобода» здійснювала передруки цих статей для демонстрації процесів інформування інших країн, які могли б протидіяти комуністичній владі та сприяти надходженню продовольчої допомоги в Україну.

Список літератури

1. Хімяк О. Українська преса на Американському континенті (кінець XIX – початок XX ст.). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 27–31.
2. Папуга Я. Змова мовчання. Ставлення Заходу до Голодомору. Київ, 2018. 228 с.
3. Ковальчук О., Марусик Т. Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки. Чернівці: Наші книги, 2010. 224 с.
4. Марочко В. Зарубіжні документальні видання. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки*. Київ: Наукова думка, 2003. С. 72–81.
5. Русова С., Кононенко Х. Голод на Україні. *Свобода*. 1933. 4 серпня (ч. 179).
6. Русова С., Кононенко Х. Голод на Україні. *Свобода*. 1933. 5 серпня (ч. 180).
7. Станіславський О. Голод на Україні. *Свобода*. 1933. 7 серпня (ч. 181).
8. Станіславський О. Голод на Україні (докінчення). *Свобода*. 1933. 8 серпня (ч. 182).
9. Ратуймо Україну від голодової смерті. *Свобода*. 1933. 12 вересня (ч. 211).
10. Конгрес національностей про голод у Радянщині. *Свобода*. 1933. 2 жовтня (ч. 228).
11. Москва заперечує голод на Україні. *Свобода*. 1933. 12 серпня (ч. 186).
12. Большевики не дають голодному населенню на Україні скористати з урожаю. *Свобода*. 1933. 30 серпня (ч. 201).
13. Безладні жнива в Радянщині. *Свобода*. 1933. 18 серпня (ч. 191).
14. Через що голод? *Свобода*. 1933. 10 серпня (ч. 184).

15. Большевики хочуть закрити перед світом голод у Радянщині. *Свобода*. 1933. 22 серпня (ч. 194).
16. Очевидці розповідають про страхіття голоду на Україні. *Свобода*. 1933. 26 серпня (ч. 198).
17. Населення України криваво бореться за врожай. *Свобода*. 1933. 8 вересня (ч. 208).

References

1. Khimiak, O. (2012). The ukrainian press is on American continent. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku [Ukrainian national idea: realities and prospects of development]*, 24, 27–31 [in Ukrainian].
2. Papuha, Ya. (2018). The attitude of the West to the Holodomor. Kyiv [in Ukrainian].
3. Kovalchuk, O., & Marusyk, T. (2010). The Holodomor of 1932–1933 in the USSR and Ukrainian the North American diaspora. Chernivtsi [in Ukrainian].
4. Marochko, V. (2003). Foreign documentary publications. In V. Smoliy et al. (ed.) *Famine 1932–1933 in Ukraine: causes and consequences*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Rusova, S., Kononenko, Hr. (1933). Famine in Ukraine. *Svoboda [Freedom]*, 179 [in Ukrainian].
6. Rusova, S., Kononenko, Hr. (1933). Famine in Ukraine. *Svoboda [Freedom]*, 180 [in Ukrainian].
7. Stanislavskyi, O. (1933). Famine in Ukraine. *Svoboda [Freedom]*, 181 [in Ukrainian].
8. Stanislavskyi, O. (1933). Famine in Ukraine (conclusion). *Svoboda [Freedom]*, 1933, 182 [in Ukrainian].
9. Let's save Ukraine from starvation. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 211 [in Ukrainian].
10. Congress of Nationalities on Famine in the Soviet Union. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 228 [in Ukrainian].
11. Moscow denies famine in Ukraine. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 186 [in Ukrainian].
12. The Bolsheviks do not allow the hungry population of Ukraine to benefit from the harvest. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 201 [in Ukrainian].
13. A messy harvest in the Soviet Union. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 191 [in Ukrainian].
14. What is the cause of hunger? *Svoboda [Freedom]*, 1933, 184 [in Ukrainian].
15. The Bolsheviks want to hide the famine in the Soviet Union from the world. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 194 [in Ukrainian].
16. Eyewitnesses talk about the fear of famine in Ukraine. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 198 [in Ukrainian].
17. The population of Ukraine is bloody fighting for the harvest. *Svoboda [Freedom]*, 1933, 208.

Надійшла до редакції / Received: 27.11.2024

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.2024